

//////////////////////////////////// VITA //////////////////////////////////////

Agrárkérdések, alapkérdések, a termőföld

ALVINCZ JÓZSEF

Kulcsszavak: birtokrendezés, üzemszabályozás,
földpiac, földár, családi gazdaságok.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A termőföld kérdése a „rendszer váltástól” kezdődően új megvilágításba került. Az azt megelőző évtizedekben hazánkban uralkodó marxi munkaérték-elmélet alapján a termőföldnek, mint a mezőgazdaság legfőbb termelési tényezőjének – mivel az nem a munka eredményeként keletkezett – hivatalosan nem volt értéke. Nem létezett valójában földpiac sem. A magántulajdon körében hagyott kis parcellák esetenkénti adásvétele még csak jelzőértékként sem volt értelmezhető a föld árára vonatkozóan.

Az elmúlt két évtized agrárpolitikai koncepciótlansága, és ebből eredően a birtokpolitika, valamint a mezőgazdasági üzemszabályozás elmaradása következtében a hazai földtulajdon-, valamint a birtokviszonyok a kárpótlási folyamat eredményét, illetve annak tovább torzult módosulásait tükrözik.

A bemerevedett birtokszerkezeten nehéz változtatni. A birtokrendezés és annak egyik formája, a földcsere tekintetében az érdekképviselői szervezeteknek – MAGOSZ, MOSZ, valamint az Agrárkamara – és az egyes települési közösségeknek lehet katalizáló szerepük.

Szükséges a mezőgazdasági üzemszabályozás jogintézményének a bevezetése. (Erre az EU hét tagállamában, valamint Norvégiában és Svájcban is találunk példát.)

A külföldiekre és a hazai jogi személyekre vonatkozó földvásárlási tilalom meghosszabbítása mellett a birtokrendezés céljából indokolt támogatást kérni az EU-tól, vagy pedig a jelenlegi támogatási keretösszegeken belül forrásátcsoportosítást szükséges végezni.

A családi gazdaságok kiemelt támogatása érdekében EU-konform intézkedések bevezetése, illetve újraélesztése szükséges.

BEVEZETÉS

A kárpótlási folyamat egyik legkedvezőtlenebb velejárója a földalapú kárpótlás volt. Mivel az érintettek számára a különböző jellegű múltbeli sérelmek anyagi jel-

legű orvoslásának ez volt a legprogresszívebb formája, a legtöbbet földet vásároltak a kárpótlási jegyükért.¹

A földtulajdon és a földhasználat jelentős mértékű szétválását jellemző helyze-

¹ Egy egyszerű példa: 200 ezer Ft értékű kárpótlási jegyért az 1990-es évek közepe táján a jegytulajdonos a pénzpiacon hozzávetőlegesen fele akkora összeghez, vagyis 100 ezer Ft-hoz juthatott. Ha ezzel megegyező értékű kárpótlási jegyért földet vásárolt, akkor – az országos átlagos szántó földminőséget jelentő hektáronkénti 20 aranykorona értékű földből aranykoronánkénti 1000 Ft-os árat alapul véve – 10 hektár termőföldhöz juthatott. Ekkora szántóterületnek ma az átlagos értéke 5-6 millió Ft körül mozog.

ten ma már egyértelműen túl kellene lépni. Másrészt, részben az előbbi feladatokhoz kapcsolatosan, az agrárpolitikának eldöntendő, hogy milyen mezőgazdasági vállalati rendszer kialakulását tartja hosszú távra szólóan is kedvezőnek.

Néhány mondat erejéig célszerű visszatekinteni a „rendszerelváltás” óta eltelt kormányzatok agrárpolitikájának fő elemére, a birtok- és vállalati viszonyokat érintő intézkedésekre. Az Antall-kormány a szőlő- és szőlőtermesztés színtjén a családi gazdaságok fontosságát hangsúlyozta, miközben elsősorban a szövetkezetekről és azok átalakulásáról szóló törvényekkel megalapozta a jelenlegi posztoszocialista nagygazdaságok egzisztenciális alapjait. A Horn-kormány a mezőgazdaság egészét illetően – így a földtulajdonra vonatkozóan is – a spontán piaci viszonyokat hangsúlyozta, miközben – beleértve az általa privatizált 96 állami gazdaságot is – a nagygazdaságok, a nagybirtokrendszer uralkodóvá válását segítette elő. Az Orbán–Torgyán-kormány koalíciós kényszer miatt működési idejének csak az utolsó évében kezdetet neki a családi gazdaságok kiépítésének, és egy annak megfelelő birtokpolitika kialakításának. A 2002. évi országgyűlési választások után felálló balliberális koalíció első lépései közé tartozott a családi gazdaságok létrehozását és külön támogatásukon keresztül a megerősödését szolgáló intézkedések felszámolása, átalakítása, legyengítése. Mindezek frappánsan kifejeződésre jutottak – ha hatásukat illetően csak szimbolikus jelentőségűek is – a termőföld elővásárlási jog sorrendiségének a megváltoztatásában.

A családi gazdaságoknak az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti háttérbe szorítása a földbirtok-politikát, valamint a mezőgazdaság vállalati rendszerét illetően is gyakorlatilag egy visszafordíthatatlan folyamatot eredményezett. Ugyanis a korábban beindított programokat az Unióba lépésünket követően is azok kifutásá-

ig folytatni lehetett volna. Jelenleg viszont már az EU támogatáspolitikájával nem konform intézkedéseknek a megtételére – azoknak az engedélyeztetésére – csekélyek az esélyek.

A kérdéskör kétségtelenül jelentős politikai érzékenységgel bír. Az angolszász szóhasználat alapján a szakmapolitikákat a „policy” kifejezéssel jelölik. Azoknak a német és magyar megnevezéseiben viszont már megjelenik a „Politik”, illetve a politika kifejezések. A termőföldhasználat legszorosabban kapcsolatba hozható birtokpolitika pedig direkt módon fejezi ki az említett kérdéskör politikai jellegét. Mindezen dolgokról azért célszerű szólni, mert már a téma megnevezésében is kifejezésre jutó politikától való félelem, ha ugyan szakmai szempontok nem is teszik elfogadhatóvá, de a tudományos közélet szereplőinek túlnyomó része számára indokul szolgált, hogy a kérdéskörtől távol tartsák magukat

A BIRTOKRENDEZÉS

A földtulajdonról illetően a következő helyzetképpel találkozhatunk jelenleg

- 7 829 012 hektár ingatlan 3 868 279 db ingatlantagban;
- külterület 7 639 332 hektár;
- zártkert 189 680 hektár;
- a zártkerti ingatlanok száma pedig 1 154 626;
- a külterületek száma 2 713 653;
- egy ingatlantag átlagos mérete 2 hektár.

Más megközelítésben – a kárpótlás eredményének szemszögéből – vizsgálva a kérdést

- tulajdonba adott föld 2 141 445 hektár;
- aranykorona értéke 39 255 936 AK;
- tulajdonosok (természetes személyek) száma 759 787 fő;
- földrészletek száma 1 060 149 db;
- átlagos terület 2 hektár;
- átlagos aranykorona érték 37,0 AK;

- egy tulajdonosra jutó átlagos
  - ◊ földrészlet 1,4 db,
  - ◊ ennek területe 2,8 hektár,
  - ◊ aranykorona értéke 51,7 AK.

Úgy gondolom, a felsorolt adatok is egyértelműen alátámasztják a birtokrendezés szükségességét. Felvetődik a kérdés, miért maradt el ez mind a mai napig, holtott azt – mármint a táblásítást – az Európai Unió agrárpolitikája pénzügyileg is támogatja? A jelenleg érvényes Földtörvény a birtokrendezés két fő formáját teszi lehetővé: az államigazgatási eljárás keretében történő és az önkéntes alapon bonyolított földcserét.

A jelenleg hatályos, többször módosított, a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény 26–35. §-ai foglalkoznak az önkéntes földcserével. Látnunk kell azonban, hogy ez a folyamat állami segédlet – kellő politikai szándék, valamint a szakminisztérium hathatós közreműködése – nélkül nem valósulhat meg. Az is nyilvánvaló azonban a családi gazdaságok megerősödését és elterjedését kívánatosnak tartók számára, hogy e folyamattal szemben a nagyobb területen gazdálkodók – elsősorban a társas gazdaságok, de a nagyobb birtokmérettel rendelkező egyéni gazdaságok is – nagyjából politikai hovatartozástól függetlenül ellenérdekelték. Ők ugyanis a földhasználatukon keresztül a maguk számára már jelenleg is de facto megvalósítják a birtokrendezést, így arra nekik a jövőt illetően nincsen szükségük. Annál is inkább nem, mivel az életképes birtoktestek kialakítása esetében megnőne a föld ára, amely egyben a földbérleti díjak növekedését is maga után vonná. Ez pedig nem volna kedvező a számukra. A területösszevonás által létrejött értékesebb földet annak tulajdonosai esetleg másnak adhat-

nák bérbe, vagy értékesíthetnék is. Például családi gazdaságok részére. (Talán nem túlzás állítani, hogy a társas gazdaságokra vonatkozóan még jelenleg is fennálló földvásárlási tilalom az elmondottakra visszavezethetően nem is olyan kedvezőtlen a számukra.)

A birtokrendezés kérdése – figyelembe véve az önkéntes földcserére vonatkozó, jogszabály adta lehetőségeket is – az 1994. évi LV. törvény megszületése óta eltelt 16 évben nem mozdult el a holtpontról. Felvetődik a kérdés, mi ennek az oka?

Az Európai Unió a vidékfejlesztés keretében birtokrendezés céljára pénzt biztosít. Erre vonatkozóan a Tanács 1698/2005/EK Rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról az irányadó. Bár a jogszabály *expressis verbis* nem nevesíti e támogatási lehetőséget, „a mezőgazdaság és erdészet fejlesztésével és korszerűsítésével összefüggő infrastruktúra javítása és fejlesztése” című² intézkedéscsomag keretében birtokrendezés céljára a mezőgazdasági szakirányítás – a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) – kérhetett volna uniós pénzt. Azért kell jelen esetben múlt időben beszélni, mert e lehetőséget az FVM – vélhetően tudatosan – elmulasztotta. A birtokrendezésnek mint célkitűzésnek a Brüsszel számára is elküldött Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Tervben, valamint az azt konkretizáló Operatív Programban sincsen nyoma. Ez egyben azt is jelenti, hogy Magyarország az Európai Unió 2013-ig terjedő költségvetési időszakában birtokrendezési célra elvileg már nem is igényelhet pénzt Brüsszeltől. (Itt kívánom megjegyezni, hogy az Unióhoz később csatlakozott

² A hivatkozási hely a jogszabály 1. Fejezet, Tengelyek, 1. Szakasz, 1. Tengely A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességének javítása 20. cikk Intézkedések A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességére irányuló támogatás az alábbiakra vonatkozik: b) a fizikai erőforrások szerkezetátalakítását és fejlesztését, valamint az innováció elősegítését szolgáló intézkedések: v. a mezőgazdaság és erdészet fejlesztésével és korszerűsítésével összefüggő infrastruktúra javítása és korszerűsítése.

Románia kért birtokrendezés céljára pénzt. De legyünk egy kissé optimisták, az új kormány Vidékfejlesztési Minisztériuma esetleg még megpróbálkozhatna ezzel.)

A birtokrendezés és a mezőgazdasági üzemszabályozás államigazgatási keretek között zajló módozatának az elmaradása ugyanazokra az okokra vezethető vissza, mint amelyekre az önkéntes alapon lehetséges formával kapcsolatosan szó volt.

A birtokrendezés igen sok előnnyel járna, amelyek közül a következőket emelnénk ki:

- Több életképes gazdaság jöhet létre, és ezzel együtt javulnának vidéken a foglalkoztatási és megélhetési lehetőségek.
- Kedvezőbb irányba mozdulna el a mezőgazdaság jövedelemtermelő képessége.
- A magyar mezőgazdaság vállalati rendszere stabilabbá válna.
- Az EU agrártámogatási rendszerével kompatibilis vállalati struktúra jönne létre.
- A birtokrendezés a földpiac élénkülését vonná maga után, és ezzel együtt az kedvezően hatna a földárakra.
- A földművelés és az egyéb agronómiai beavatkozások számára a jelenleginél kedvezőbb lehetőségek nyílnának.

• A birtokrendezés az ökológiai gazdálkodás terjedésére serkentőleg hatna.

• A tájgazdálkodás feltételei kedvezőbbé válnának.

VÁLLALKOZÁSI SAJÁTOSÁGOK

A földtulajdoni viszonyokhoz mérten kedvezőbb képet mutat a vállalkozások földhasználata, a birtokszerkezet. Azonban a helyzet ezen a területen sem nevezhető elfogadhatónak. Mezőgazdaságunkra ugyanis a duális birtokszerkezet a jellemző, amelynek lényege a következőkben foglalható össze:

- A vállalkozások sokaságát illetően nagyszámú, és az életképesség alsó küszöbét alig elérő „kisgazdaság” a meghatározó.
- Kevés számú nagybirtok használja a földterület jelentős részét.
- Hiányoznak a középüzemek, amelyeknek pedig a mezőgazdaság vállalati rendszerének a gerincét kellene képeznie.

Az elmondottakat támasztják alá az 1. táblázat adatai.

I. táblázat

A gazdaságok száma és mezőgazdasági területe

Megnevezés	Gazdaságok száma (ezer)	Megoszlás (%)	Területe (ezer ha)	Megoszlás (%)	Átlagos terület (ha)
2004					
10 ha alatt	148,0	71,0	533,2	10,7	3,6
10–50 ha	46,0	22,0	950,1	19,0	20,7
50–100 ha	7,0	3,3	486,0	9,7	69,9
100–300 ha	5,8	2,8	1029,4	20,6	177,0
300 ha felett	1,8	0,9	2001,5	40,0	1100,4
Összesen	208,5	100,0	5000,2	100,0	24,0
2009					
10 ha alatt	124,4	67,2	456,4	9,0	3,7
10–50 ha	44,9	24,2	953,8	18,9	21,3
50–100 ha	7,5	4,0	523,9	10,4	70,0
100–300 ha	6,4	3,4	1119,3	22,1	175,6
300 ha felett	2,0	1,1	2002,8	39,6	1002,4
Összesen	185,2	100,0	5056,3	100,0	27,3

Forrás: SAPS támogatások alapján, MVH, 2010

Magyarországon 2009-ben a 100 hektár feletti gazdaságok a támogatásokban részesülőknek a 4,5%-át képezték, az általuk használt földterület a mezőgazdasági területnek a 61,7%-a volt. Az EU-15-ök esetében az előbbieket sorrendjében ugyanezek az arányok hozzávetőlegesen 3 és 40%.

A mezőgazdasági tevékenységet folytató szervezetek birtokméretére vonatkozóan további információkat nyújtanak a KSH, az FVM és az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) adatbázisai.

KSH-adatok (2005-re vonatkozóan):

- 707 ezer „egyéni gazdaság” – átlagos terület 3,5 hektár → 80%-uk nem éri el a 2 Európai Méretegységet (EUME).

- 7,9 ezer gazdasági szervezet – átlagos terület 487 hektár.

FVM-adatok (2008):

- Egyéni gazdaságok átlagos területe 9,2 ha.

- Gazdálkodó szervezetek átlagos területe 263,9 ha.

ÁMÖ szerinti súlyozott Tesztüzemi adatok (AKI)

2005. évben:

- Egyéni gazdaságok – átlagos terület 25 hektár.

- Társas gazdaságok – átlagos terület 378 hektár.

2006. évben:

- Egyéni gazdaságok – átlagos terület 25 hektár.

- Társas gazdaságok – átlagos terület 373 hektár.

2007. évben:

- Egyéni gazdaságok – átlagos terület 25 hektár.

- Társas gazdaságok – átlagos terület 375 hektár.

2008. évben:

- Egyéni gazdaságok – átlagos terület 28 hektár.

- Társas gazdaságok – átlagos terület 396 hektár.

A társas és az egyéni gazdaságok birtokméretét illetően megnyilvánuló releváns különbségek a támogatásokkal is kapcsolatba hozhatók. Ezt támasztják alá az AKI 2008. évre vonatkozó tesztüzemi adatai

- egyéni gazdaságok: 60 310 Ft/ha;

- társas gazdaságok: 85 660 Ft/ha.

A társas gazdaságok javára fennálló több mint 40%-os eltérés természetesen a birtokméreten túl egyéb tényezőkkel is magyarázható. Ugyanakkor az is tény, hogy az EUME-ben kifejezett vállalatnagyság és a birtokméret között is szignifikáns kapcsolat mutatható ki.

A CSALÁDI GAZDASÁGOK

A birtokrendezéssel, valamint a mezőgazdasági üzemszabályozással összefüggő kérdések és teendők jelentős részben visszavezethetők a családi gazdaságok szerepének, jövőjének a „rendszerátalakítás” kezdetétől mindmáig tartó tisztázatlanságára. Ugyanis lényegileg nem dőlt el, milyen szerepet tölthetnének be a magyar mezőgazdaságban a családi gazdaságok, ha az agrárpolitika cél- és eszközrendszere az elmúlt két évtizedben azok előtérbe helyezését kívánta volna elősegíteni. Itt kell említést tenni arról, hogy e termelői, vállalkozói kör előtérbe helyezése pusztán csak az első Orbán-kormány utolsó évére korlátozódott. Másrészt elmaradtak azok az agrárgazdasági, de még inkább agrárszociológiai jellegű kutatások, amelyek révén valamelyest is tisztázni lehetett volna, hogy termelői oldalról mekkora is a valós igény e vállalkozási, valamint létformát egyaránt megtestesítő mezőgazdasági vállalati forma iránt.

A családi gazdaságok értelmezése szempontjából célszerű leszögezni, hogy azok legátfogóbban mezőgazdasági vállalatgazdasági (közismertebben mezőgazdasági

üzemteni) kategóriaként értelmezhetők. Ugyanakkor e gazdaságok egy része jogilag is definiált formában működik. Ilyen vonatkozásban a családi gazdaság gazdaságjogi kategória is. Figyelembe véve e gazdaságok adózására vonatkozó előírásait, ebből a szemszögből nézve a családi gazdaságok, illetve az azokat alkotó személyek őstermelők.³

A családi gazdasági jogi forma választásának előnyben részesítését, valamint e magángazdálkodói kör helyzetének a javítását szolgáló intézkedéseknek a 2002. évi parlamenti választásokat követő gyors fel-

számolása hatásaira – az adatok tükrében is – bizonyíthatóan megtorpant e mezőgazdasági vállalati forma térnyerése. Ezt támasztják alá a közölt adatok is. Az FVM 2006. évi nyilvántartásai szerint a családi gazdaságok száma 15 800, az általuk használt földterület 939 ezer ha, a közreműködő családtagok – a családi gazdálkodót nem számítva – összesen 33 700. Ezek az értékek 2010 tavaszára a következőképpen módosultak: 16 454 családi gazdaság 1 071 703 hektáron gazdálkodott és a közreműködő családtagok száma 35 200 fő (2. táblázat).

2. táblázat

Családi gazdaságok főbb adatai, 2010.05.06.

Megye	Családi gazdaságok száma	Családtagok száma	Használt terület összesen (ha)
Bács-Kiskun	1 498	3 132	86 846
Baranya	533	1 112	38 422
Békés	1 205	2 591	78 549
Borsod-Abaúj-Zemplén	671	1 470	58 918
Csongrád	1 277	2 490	52 078
Fejér	859	2 011	61 651
Főváros és Pest	1 241	2 631	73 330
Győr-Moson-Sopron	784	1 748	44 864
Hajdú-Bihar	1 248	2 579	73 545
Heves	633	1 429	36 054
Jász-Nagykun-Szolnok	1 165	2 640	87 532
Komárom-Esztergom	366	866	24 753
Nógrád	181	346	13 884
Somogy	753	1 611	58 071
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1 815	3 691	85 051
Tolna	671	1 575	46 126
Vas	420	872	30 839
Veszprém	566	1 253	33 005
Zala	579	1 153	38 185
Összesen	16 465	35 200	1 071 703

Forrás: MGSZH

³ A mezőgazdasági vállalatgazdasági szempontból családi gazdaságoknak nevezhető termelők gazdaságjogi szempontból lehetnek egyéni vállalkozók, Bt.-k, vagy akár Kft.-k is. A termelői preferencia e téren mindig az adózási, illetve a támogatási kedvezmények függvénye.

Megállapítható tehát, hogy a családi gazdaságok tekintetében az elmúlt közel fél évtized érdemleges változást nem hozott. A legjobb jóindulattal is csak semlegesnek nevezhető agrárpolitika e gazdálkodói kört egy helyben topogásra kényszerítette. Jelenleg tehát e termelői kör adja a mezőgazdaságban foglalkoztatottaknak mintegy 30-32 százalékát, az általuk használt földterület a mezőgazdasági területnek a 18,5 százalékát képezi, és e mezőgazdasági vállalkozási típus a regisztrált egyéni vállalkozásoknak a 4,4 százalékát, az összes regisztrált gazdaságnak pedig hozzávetőlegesen a 4,2 százalékát teszi ki. Meg kell jegyezni, hogy a négy évvel ezelőtti adatok szerint 320 családi gazdaság földterület nélkül gazdálkodott, és 250 családi gazdaságnál a használt földterület mérete 1 ha alatti. Az adatokból tehát kirajzolódik a családi gazdaságok – földhasználat tekintetében az összes egyéni gazdaság-

hoz viszonyítottan – számarányuknál nagyobb súlya.

A családi gazdaságoknak az említett előnyök mellett kiemelten fontos szerepe lehet a termőföld hazai kézben tartásában. Ugyanis világosan látni kell, hogy a földtulajdon és a földforgalom pusztán jogi eszközökkel történő szabályozásával nem lehet hosszabb távon jelentősebb mértékben hazai kézben tartani legfőbb természeti kincsünket. Másrészt a jelenlegi tulajdoni helyzet „jegelése” méltánytalan volna azzal a nagyszámú kárpóttal szemben is, akik soha nem is akartak, vagy tudtak volna mezőgazdasági tevékenységet folytatni. Ezért méltányos és egyben agrárgazdasági, vállalatgazdasági és nem utolsósorban vidékfejlesztési célból is kiemelten fontos volna, ha földjeiket döntő mértékben a generációs alapon működő családi gazdaságok vásárolhatnák meg.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Alvincz J. (2010): MSZP-s pálfordulás a földvásárlási tilalom ügyében, és ami mögötte van. Magyar Hírlap, 2010. március 2. – (2) Alvincz J. – Varga T. (2000): A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei. Agrárgazdasági tanulmányok. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, 15. sz. 110 p. – (3) Ángyán J. (2009): Az új, „nép-párti” államalapítás agrár környezetgazdálkodási és vidékfejlesztési programvázlata. Polgári Szemle, 6. sz. 32-53. pp. – (4) Czetler J. (1945): Agrárpolitika I-III. kötet. I kötet Alapvetés. Budapest, Stephaneum, 200. p. – (5) Csete L. – Barcza G. (1990): Kivé lesz a föld? Agricola Kiadói és Kereskedelmi Kft., Budapest – (6) Kelemen K. (2007): „Fából – vaskarika”. Kísérletek a földpiac-földár pótlására 1945-től az ezredfordulóig Magyarországon. PhD értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola Gazdaságtörténeti Műhely, Budapest, 161. p. – (7) Nagy O. (2008): A termőföldek használati viszonyai. Előadás. Földügyi tudományos konferencia, Székesfehérvár, 2008. június 26-27. – (8) Szűcs I. (1990): Verseny és rendszerszemlélet a földhasznosításban. Versenyképes mezőgazdaság sorozat. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 274. p. – (9) Szűcs I. – Csendes B. – Pálovics Bné (1997): Földbirtok – politika, a földtulajdon fejlesztésének főbb irányai. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, MTA – AKII, 110. p. – (10) Tanka E. (2010): Lépéskényszerben a földpolitika. Magyar Nemzet, 2010. március 1. – (11) Tracy, M. (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 348. p.